

Jarmo Saarti ja Pirjo Tuomi

KULTTUURILAITOKSESTA VALINTATALOKSI

Yleisen kirjastolaitoksen institutionaaliset tehtävämäärittelyt ja niiden kehitys Suomen itsenäisyyden aikana

From civic educator to a market place - the institutional definitions of the public libraries' tasks and its development during the Finnish independence

The development of the Finnish public library system can be divided into four phases. During the first two, the Swedish reign and the period of the Autonomy, the library was mainly for the upper classes and for the academic use. The trend to strengthen the library as a key actor in the educational system of the newborn independent Finland meant that the public library became an institution. This started to break down from the 1990's onward with the implementation of the new public management techniques and with the integration of the library system as one of the key players in the information society development. The paper discusses the role of the Finnish library system in the system of the fictional literature and analyses the changes that have happened during the Finnish history.

Keywords: public libraries, policies, institutional role, public role

Johdanto

Suomalainen yleinen kirjastolaitos liittyy keskeisesti suomalaisen kulttuurin ja sen instituutioiden rakentamiseen. Siten sen historia kansallisena instituutiona on varsin nuorta. Kirjastolaitoksen pitkä historia Suomessa voidaan palauttaa Ruotsin vallan aikana tapahtuneeseen kehitykseen, jolla luotiin pohja suomalaiselle sivistykselle ja alettiin rakentaa sen institutionaalista pohjaa. Keskeistä oli Suomen sitoutuminen välittäjäkulttuurin kautta eurooppalaiseen perinteeseen. 1700- ja 1800-luvuilla tieteellisen kirjastolaitoksen kehitys voimistui ja alkoivat kehittyä lukuseurojen lukukirjastot, joiden taustalla oli kasvanut lukuhalu. Mäkisen (1997, s. 48) mukaan lukuseuraa voidaan pitää perusmallina lukuhaluun instituutiosta, jonka pohjalta säätyläiset alkoivat perustaa niin sanottuja rahanvaankirjastoja.

Kirjastojen syntyyn 1800-luvulla liittyikin kansanvalistuksellinen tehtävä. Taustalla oli sekä poliittinen että sivistyksellinen kiinnostus suomalaiseen kulttuuriin ja sen kehittämiseen. Samalla sivistys alettiin katsoa myös rahvaan eli jokamiehen oikeudeksi. 1900-luvulla tämä ajatus vahvistui ja kirjasto nähtiin kansallisesti niin tärkeäksi instituutioksi, että siitä määrättiin lainsäädännöllä.

Yleisen kirjastolaitoksen kuten muidenkin kulttuurilaitosten kehityksessä voidaan kulttuuripolitiikan toteuttamisen näkökulmasta erottaa kolme kehitysvaihetta, joita Anita Kangas ja Esa Pirnes nimittävät kolmeksi pitkäksi linjaksi. Ensimmäinen vaihe edustaa ”korkean taiteen” tukemisen politiikkaa. Toisessa vaiheessa, joka alkoi 1950–1960-luvulla, kulttuuri ja kulttuurin instituutiot haluttiin osaksi niin sanottua hyvinvointivaltion rakentamisen projektia.

Kolmas ”pitkä linja” alkaa 1990-luvun alussa. Tämän vaiheen Kangas ja Pirnes kiteyttävät sanoihin kansainvälisyys, markkinoistaminen/markkinoistuminen ja kulttuurinen yhteiskuntakehitys. (2015, s. 23–27.)

Kirjastojen kannalta ”ensimmäinen pitkä linja” tarkoitti sitoutumista kaunokirjalliseen korkeakulttuuriin ja lukuharrastuksen ja sivistyksen levittämiseen tietokirjallisen tarjonnan kautta. Hyvinvointiyhteiskunnan rakentamisen vaiheessa kirjastojen toimintoja ja aineistotarjontaa laajennettiin, ja kirjaston erityisesti kansalaisten lukuharrastusta tukeva rooli alkoi murtua.

Kirjastojen kannalta viimeisin merkittävä muutos on alkanut tapahtua 1990-luvulta alkaen, kun Suomesta alettiin rakentaa tietoyhteiskuntaa. Samalla Internetin aiheuttama informaation ja dokumenttien jakelun muutos aiheutti sen, että yleisten kirjastojen perustettavaa alettiin määritellä uudella tavalla. Uudelle vuosituuhannelle tultaessa painotukset yleisen kirjastolaitoksen välineellisen roolin lisäämisessä erilaisten hyvinvoinnin ja yhteisöllisen toiminnan korostamisessa lisääntyivät ja lukemiseen ja sivistykseen sidotun roolin merkitys väheni.

Tässä artikkelissa tarkastelemme sitä kehitystä, mikä on tapahtunut suomalaisessa yleisessä kirjastolaitoksessa sen kansalliseen valistusprojektiin sitoutuneesta alkutaipaleesta kirjasto-käsitteen laajentumisen ja 1990-luvun tietoteknisen sitouttamisen kautta tämän hetken tilanteeseen, jossa kirjasto etsii suuntaansa monipuolisten tuotteiden ja palvelujen tarjoajana ja monipalvelukeskuksena. Kysymme myös, tulisiko kirjaston löytää uudelleen perustettävänsä ja alkuperäiset arvonsa ja tavoitteensa erityisenä kirjallisuuden profiloituneena kulttuuri- ja sivistyspalvelujen tuottajana nyt, kun tietoyhteiskunta on integroitunut kansalaisten arkielämään uusien tieto- ja viestinteknologiaiden myötä.

Julkiset organisaatiot, kuten kirjastolaitos, syntyvät toteuttamaan jotakin tai joitakin yhteiskunnallisia tavoitteita tai tehtäviä. Niiden perustajilla on tarve säilyttää ne, ja vähitellen organisaation ylläpitämisellä ei ole enää vain välineellistä merkitystä, vaan ylläpitämisestä

tulee taistelua organisaatiolle erityisten arvojen säilyttämisen puolesta. Ajan kuluessa organisaatiot yhteiskunnallisina osajärjestelminä muuttuvat instituutioiksi arvosidonnaisen luonteensa vuoksi. (Scott, 2014, s. 24–25.)

Instituution on kuitenkin luonnollisesti säilyäkseen jatkuvasti tarkkailtava ympäristöään ja erityisesti erilaisissa kriisitilanteissa tehtävä tarvittaessa strategisia muutoksia toimintojen ja myös arvojensa suhteen (Boin & Christensen, 2008, s. 289). Kuitenkin, kuten Boin & Christensen huomauttavat, kun muutostilanteissa määritellään tavoitteita uudelleen ja etsitään uusia tehokkaampia ratkaisuja, ei tule aiheuttaa ”toissijaista vahinkoa, joka saattaa vaikuttaa sidosryhmiin tai esimerkiksi asiakkaisiin” (emt. s. 276).

Boin ja Christensen (2008, s. 273) korostavat, että julkinen organisaatio institutionalisoi, jos se nauttii yleistä tukea, se on laajasti hyväksytty ja se huomioidaan. Sen toimintatavasta on tullut sen ”tavaramerkki”: ”Sitä arvostetaan ei vain sen vuoksi, mitä se *tekee*, vaan mikä se *on*”. Yleisen kirjaston arvopohjaan on aina kuulunut esimerkiksi lukemisen (myös lukutaidon) edistäminen, tallennetun tiedon säilyttäminen tuleville sukupolville – sen varmistaminen, että hekin pääsisivät osalliseksi siitä tiedosta, minkä me nyt tiedämme (Gorman, 2000).

Käyttäjänäkökulmasta tarkasteltuna kirjaston merkitys mielletään edelleen hyvin voimakkaasti kirjallisuusinstitutionaalisessa kontekstissa, millä tässä tarkoitetaan lähinnä yleistä lukuharrastuksen tukemista. Kirjasto onkin ainoa ei-kaupallinen, julkisin varoin ylläpidetty organisaatio, jonka funktiona on kirjallisuudeksi kutsutun taiteenalan vaaliminen, välittäminen ja edistäminen. Kirjallisuuden tutkimuksen alueellakin sosiologisesti suuntautunut tutkimus huomioi kirjastolaitoksen yleensä kuitenkin vain kirjallisuuden välittäjän tai ”portinvartijan” roolissa (esim. Sevänen, 1994; Turunen, 2003) Myös kirjasto- ja informaatioalan uudemmassa tutkimuksessa (esim. Vuorenrinne, 2015) yleistä kirjastoa tarkastellaan ”portinvartijana”, joka kirjavalinnallaan esti kirjastolaitoksen kehittymistä palvelulaitoksena aina 1970-luvulle saakka.

Artikkelimme tavoitteena on tuottaa tietoa yleisen kirjastolaitoksen muutoskehityksestä ja myös kulttuuripoliittisen ohjauksen vaikutuksista siihen, mutta erityisesti 1990-luvulta alkaen toteutettuun uudelleenmäärittelyyn. Tämä rekonstruointi voidaan ymmärtää yleiseen yhteiskunta- ja kulttuuripoliittiseen muutokseen liittyvänä prosessina, jossa kirjastoon kohdistuen on tapahtunut sekä organisatorisia muutoksia että erilaisia tulevaisuusvisioiden uudelleen suuntaamisia ja arviointeja.

Tutkimuksemme menetelmä on tekstilähtöinen. Kuvaamme ja analysoimme edellä kuvattua prosessia eri toimijoiden kirjallisten argumentointien analyysien kautta. Näitä toimijoita ovat sekä kulttuuripoliittikan hallinnolliset toimijat että yleisten kirjastojen käytännön vaikuttajat. Alun historiallinen katsaus yleisen kirjastolaitoksen kehitykseen on tarkoitettu taustoittamaan kirjaston kulttuurisidonnaista institutionaalista roolia.

Rekonstruktioimme pohjautuu kahdenlaisiin lähteisiin. Artikkelissamme käytämme sekä kirjasto- että kulttuuripoliittisia tutkimuksia ja muita tekstejä, jotka eri tavoin asemoivat julkiset kulttuurilaitokset 1970-luvun suomalaisen hyvinvointiyhteiskunnan jälkeisiin muutoksiin. Nämä tekstit ovat kannanottoja kulttuuripoliittikkaan olematta kuitenkaan osa kulttuuripoliittikan tuottamista. Toiseksi tarkastelumme pohjautuu kulttuuri- ja kirjastopolitiikan hallinnon ja muiden toimijoiden tuottamiin julkisiin dokumentteihin, joita on käytetty hahmotettaessa yleisen kirjaston muutosprosesseja.

Kirjallisuus ja kirjastot osana modernin kulttuurisen tilan rakentamista

Institutionaalisessa mielessä kirjaston ja kirjan historia on yhteinen. Kirjastot ovat syntyneet keräämään, säilyttämään ja välittämään dokumentoitua tietoa. Niin kauan kuin on ollut kirjoitettua kirjallisuutta, on ollut myös kirjastoja. Vanhin kirjallinen perintömme ei olisi siten säilynyt ilman kirjastoja. Kirjastolla oli jo antiikin aikana selkeästi institutionaalinen luonne. Kirjastojen perustamisella ja toiminnalla oli tehtävä ja päämäärä: kerätä, järjestää ja säilyttää

kirjallisuutta ja muita dokumentteja myöhempiä käyttöä varten. (Esim. Valentine, 2013.) Joacim Hansson (2010, s. 13) kiteyttää, että kirjastossa (instituutiona) on aina ollut kysymys kolmesta perusasiasta: dokumenttikokoelmien organisoinnista, dokumenttien esillepanosta ja välittämisestä ja dokumenttien säilyttämisestä.

Jo antiikin kirjastoilla oli nähtävissä myös sivistyksellisiä ja jopa taiteeseen liittyviä funktioita, kun niiden tiloissa sallittiin lukeminen ja esimerkiksi alkuperäisiin näytelmäteksteihin tutustuminen. Kirjastojen toiminta oli myös systemaattista ja organisoitua, ja siitä vastasivat nimenomaan tehtäviin valitut ja koulutetut henkilöt. Vaikka ei voidakaan puhua varsinaisista professionaalista kirjastonhoitajista, toimi kirjastoissa kuitenkin erilaisia ammattiryhmiä, jotka olivat erikoistuneet kirjastonhoitoon, kopiointiin tai teosten hankkimiseen. Kirjaston voidaan katsoa toimineen myös aikansa kirjallisuusinstituutiona toimittaen monia myöhemmälle järjestelmän luonteiselle kirjallisuustoiminnalle kuuluvia tehtäviä. Kirjasto oli kirjallisuuden tuottaja harjoittamalla laajamittaista kopiointitoimintaa. Kirjallisuuden välitys- ja levitystoiminnassa kirjasto oli aikanaan lähes ainoa organisoidun toiminnan harjoittaja. Kirjastot muotoutuivat vähitellen avoimiksi ja yleisiksi, mikä soi periaatteessa kaikille lukutaitoisille mahdollisuuden kirjastojen käyttöön lukemisen tai sivistyksen harrastamiseen. Kirjaston tasa-arvo- ja demokratia-ajattelu on periaatteena siis saanut alkunsa jo antiikin aikana. (Valentine, 2012; Shera, 1976.)

Kirjasto- samoin kuin kirjallisuusinstituution kehityksessä merkittävä käännekohta on ollut kirjapainotaito, jonka seurauksena paitsi kirjallisuuden myös lukutaitoisten kansalaisten määrä alkoi lisääntyä. Kuitenkin luku- ja kirjoitustaito olivat 1700-luvulle saakka vain harvojen yhteiskuntapiirien etuoikeus, ja tarvittiin *lukuhalua*, ennen kuin ne levisivät kansan keskuuteen. Esimerkiksi Mäkinen (1997, s. 15–16) korostaa, että lukuhalun syntymistä ja kehittymistä voidaan perustellusti pitää edellytyksenä sekä modernin kirjallisuusjärjestelmän että yleisen kirjaston syntymiselle ja myös yhtenä modernin ajan ihmistä määrittävänä piirteenä.

Modernin romaanin synty 1700-luvulla herätti suoranaisen ”lukuvimman” ainakin porvarillisissa piireissä, ja joidenkin tutkijoiden mukaan voidaan puhua jopa lukemisen vallankumouksesta (Mäkinen, 1997, s. 28). Merkittävää lukemisen ja kirjallisen elämän suhteiden kannalta on myös, kuten Habermas mainitsee, että tuosta laajasta romaaneja lukevasta porvarillisesta yleisöstä tuli alusta alkaen *julkiso*, joka keskusteli julkisesti lukemastaan ja liitti sen yhteisiin valistuspyrkimyksiin. Habermas huomauttaa myös, että samalla syntyivät ensimmäiset julkiset kirjastot. (Habermas, 2004, s. 89.) Romaanikirjallisuus synnytti kaupalliset kirjamarkkinat ja myös kaupallisesti toimivat kirjastot, jotka olivat yksi muoto varhaista yleistä kirjastoliikettä.

Erityisesti Yhdysvalloista ja Isosta-Britanniasta lähti liikkeelle myös toisenlainen kirjastoajattelu, jossa aatteellisena pohjana oli kansan sivistystason nostaminen ja ratkaisujen etsiminen yleisiin yhteiskunnallisiin ongelmiin. Public Library Movementiksi nimetty kirjastoliike sai alkunsa Bostonista 1850-luvulla. Sieltä se levisi innovaation lailla aluksi muualle Yhdysvaltoihin ja myös Skandinaviaan. (Esim. Vatanen, 2002.)

Lukemisen tai lukuharrastuksen tukeminen eivät siis olleet varhaisen kirjastoaatteen keskeisiä tavoitteita. Tämä johti luonnollisesti kansankirjastoaatteen valistusajattelijoiden ja ”lukuvimman” valtaan joutuneiden kirjastonkäyttäjien välisiin ”konflikteihin”, koska julkiset kirjastot eivät periaatteellisia tarkoituksia noudattaessaan kyenneet kokoelmillaan aina palvelemaan kansalaisten kasvavaa lukuhaluja. Toisaalta kirjaston kehittymiselle oli välttämätöntä kävijämäärien kasvattaminen.

Lukuhalun kasvaessa kansalaiset alkoivat kokea kirjastolaitoksen omakseen ja kirjastonkäyttö lisääntyi. Kirjastot alkoivat kehittyä instituutioiksi, joilla oli omat erityiset arvot ja tehtävä yhteiskunnassa niin sen ylläpitäjien kuin käyttäjien näkökulmasta.

Kirjastolaitos ja itsenäisen Suomen kulttuuripoliittiset tavoitteet

Ensimmäinen kirjastolaki Suomessa astui voimaan 1928. Kirjastolain mukaisesti kirjaston tarkoitus ja päämäärä oli kansansivistyksen kohottaminen ja kansalaisten itseopiskelun edistäminen. Vaikka kansan- ja myöhemmin yleisiksi kirjastoiksi kutsuttujen kirjastojen perustaminen voidaankin nähdä osana fennomaanien kansallista projektia, heidän keskeisin kiinnostuksensa kohdistui kansakoululaitosta kohtaan. Kansankirjastot näyttäytyivät toisaalta heille merkittävänä lukuhalun herättämisen ja kansalliskirjallisuuden levittämisen näkökulmasta. (Mäkinen, 2009, s. 151–169.) Vuonna 1874 perustetussa Kansanvalistusseurassakin kirjastojen merkitys nähtiin ennen muuta seuran julkaiseman kirjallisuuden välityskanavana. Toisaalta seuran kirjastovaliokunta suhtautui työhönsä vakavasti ja ohjeisti kirjastoja kirjavalinnoissa. (Meriranta, 1984, s. 50.)

Itseoppiminen ja itsensä sivistäminen olivat siis tavoitteet, joihin piti pyrkiä ja jota varten kansankirjastot olivat olemassa kuitenkin huomioiden tietynlainen ”porttiteoria”, joka salli myös kevyemmän kirjallisuuden lukemaan ja oppimaan houkuttelijana. Hyvän esimerkin tästä tarjoaa Niilo Liakka (1916, s. 57) kirjassaan *Kirjastoasiasta*, jossa hän antaa myös ohjeita romaanien lukemiseen ja korostaa, että harjoitus lisää ”vastaanottoisuutta”.

Ensimmäisessä kirjastolaissa (Kansankirjastolaki 1928) ja siihen liittyneessä asetuksessa (Asetus kansankirjastoista 1928) valtion ohjaus oli normatiivista. Niissä säädettiin kirjastojen taloudelliseen järjestämiseen ja ohjaukseen liittyvistä asioista. Merkittävää oli, että laissa tai asetuksessa ei enää määrätty kirjahankintoihin suunnatun valtionavun jakautumisesta tieto- ja kaunokirjallisuuden kesken, kuten hallituksen eduskunnalle tekemässä esityksessä oli vielä ehdotettu. Siinä todetaan vain, että kirjastossa ei tule olla ”epäsiveellisenä tai muuten ala-arvoisena pidettävää kirjallisuutta”.

Varsinainen ohjaustoiminta jätettiin kirjastotoimistolle, jonka ensimmäisenä johtajana aloitti vuonna 1921 Helle Cannelin (vuodesta

1938 Kannila). Kannilalla oli yksittäisenä vaikuttajana suuri merkitys siihen, minkälaiseksi suomalainen yleinen kirjastolaitos kehittyi.

Tutkittuaan julkisten instituutioiden syntyä ja sitä, miksi toiset instituutiot säilyvät ja menestyvät ja toiset eivät, Boin ja Christensen (2008, s. 281) päätyivät muun muassa huomioon, että institutionalisoituminen ei ole satumaa, vaan tulosta tehokkaasta johtamisesta. Johtajuus on tiettyjen strategioiden ja käytäntöjen soveltamista. Erityisen määräävä rooli instituution rakentajilla, eli johdolla on, kun on kysymys uuden instituution normeista. Heidän on tarkkaan valvottava ja tutkittava esiin nousevia normeja päämäärien, arvojen ja ulkoisten odotusten valossa. He myös välittömästi puuttuvat asiaan, jos ei-toivotut normit juurtuvat ja he aktiivisesti ja näkyvästi kannattavat normeja, joita pidetään hyväksyttävänä ja toimivina. (Emt. s. 283.) Kannilan rooli suomalaisen kirjastoinstituution rakentajana on tärkeää nähdä tässä valossa.

Kannila julkaisi 1922 ensimmäisen *Kirjastonhoidon oppaan*, jossa hän loi suuntaviivat yleisten kirjastojen toiminnalle ja kirjastojen kirjavalinnalle. Kannila korosti erityisesti kirjavalinnan merkitystä, kun kirjastojen käytössä olevat rahavarat olivat hyvin suppeat. Kirjastojen kirjavalinnan avuksi julkaistiin aina 1980-luvulle saakka *Arvostelevaa kirjalueteloa* (*Arvosteleva luettelo suomenkielisestä kirjallisuudesta*). Kirjastojen hoito oli pitkään erityisesti maaseudulla epäammattimaista ja tapahtui osittain ”harrastuspohjalta”, ja kirjavalinnan merkittävyyden vuoksi katsottiin tarvittavan ammatillista kirjallisuuden tuntemiseen liittyvää neuvontaa.

Kirjastojen johtokunnat ja kirjastonhoitajat vastasivat kirjastojen kirjavalinnoista, eivätkä ne aina vastanneet kirjastotoimiston suosituksia varsinkaan tieto- ja kaunokirjallisuuden painotusten suhteen. Kirjastojen oli tärkeää kasvattaa käyttäjämääriä, ja tästä syystä niiden oli kirjavalinnassaan otettava huomioon lukijoiden toivomukset. Varsinkin maaseudulla potentiaaliset kirjastonkäyttäjät olivat tavallisia ihmisiä, joita kiinnosti ennen muuta lisääntyvän viihteellisen romaanikirjallisuuden tarjonta, mikä taas ei ollut kansan sivistämiseen ja itseopiskeluun täh-

tävään kirjastotoimiston ensisijainen päämäärä. Kannila näkee kirjaston roolin ennen muuta kulttuurilaitoksena, ja tämän tuli näkyä kirjavalinnassa. Kulttuuri edustaa hänelle sivistystä ja itseopiskelua, mutta myös esteettistä itsensä kehittämistä ja taiteen ymmärtämistä. Kannilan oma kirjallinen sivistys oli monipuolinen ja hän oli laajasti perehtynyt myös viihdekirjallisuuden kirjoittaen siitä myös *Kirjavalinnan ongelmia* -teoksessa (1967). Hän ei väheksynyt viihdekirjallisuutta, vaikka hän ajalleen tyyppillisenä kulttuurihenkilönä edustikin näkemystä, että viihdekirjallisuudenkin valinnassa tuli noudattaa periaatetta, jonka mukaan kirjasto julkisin varoin ylläpidettynä laitoksena tarjoaa käyttäjilleen vain ”hyvää luettavaa”. Kirjastonhoitajien tuli vastata kirjavalinnasta ja asiakkaiden vaatimukset tuli huomioida, mutta asiakkaat eivät voineet Kannilan mukaan päättää siitä, mitä kirjastoon hankittiin.

Kun asiakkaiden päätösvaltaan perustuvia kirjavalintavaatimuksia alettiin esittää 1960-luvulla, ja kirjastoa alettiin arvostella liiasta kirjallisuuden arvottamisesta ja kasvattajan roolin elitistisestä ylläpitämisestä, Kannila *Kirjavalinnan ongelmia* -teoksessaan vertaa kirjastoa muihin kulttuurilaitoksiin ja pohdiskelee seuraavasti:

“Ajauduttaisiin merkillisiin johtopäätöksiin, jos johdonmukaisesti kaikessa kulttuuripolitiikassa alettaisiin noudattaa jonkinlaista kansanäänestyksen periaatetta. Kaupunginorkesterin konserttien ohjelmasta päättäisi yleisö ehkäpä niin, että kannatuksen mukaan siihen sijoitettaisiin suhteelliset määrät klassista ja uudenaikaista arvomusiikkia, hyvänä pidettävää viihdemusiikkia ja päivän viimeisiä naukuvia lemmeiskelmiä. Taidemuseoiden seinille ripustettavia tauluja hankittaessa olisi sananvalta myös niillä, jotka pitävät joutsenista kuutamolla. Ja jos orkesterien ja taidemuseoiden asiantuntevat johtajat yrittäisivät puhua laitosten taiteellisista ja sivistyksellisistä tavoitteista, heidät leimattaisiin sensuurimielisiksi holhouksen kannattajiksi.” (Emt. s. 6.)

Kun kirjastotoimintaa alettiin laajentaa musii-kin alueelle 1950-luvulla, lähtökohta silloinkin

oli korkeamusiikillinen ja kasvatus- ja valistus-henkinen: parasta mahdollista musiikkitarjontaa kaikelle kansalle ei-kaupallisin tavoittein. Seppo Nummi, joka oli varmasti merkittävin musiikkikirjastoatteen eteenpäin viejä, korostaa Elorannan (2008, s. 36) mukaan omassa ”musiikkikirjastoideologiassaan”, että musiikkikirjastojen tuli toimia vastapainona ”sille mekaanisen musiikin kaupallistetulle ainekselle, joka mm. alati pauhaavan radion välityksellä on turruttamassa nykyajan ihmisen kuuntelemisen kyvyn”.

Romaanikirjallisuus oli 1960-luvulle tultaessa saanut selkeän ylivallan kirjastojen kokoluomissa, mutta suomalaiset lainaajat olivat mukimieltyyksiltään hyvin konservatiivisia, eikä kevyttä kioskirjallisuutta edes vaadittu hankittavaksi kirjastoihin. Ne ostettiin kioskeista. (Esim. Niemi, 1975.) Suosituinta olivat maaseudun elämän kuvaukset, historialliset romaanit, uskonnolliset kertomukset – kirjallisuuden tuli olla puhdashenkistä ja kansantajuista (esim. Kovala, 1992, s. 167). Mainittakoon, että vielä 1970-luvulla Eskolan (1979, s. 229) suomalaisten lukutottumuksia kartoittaneen tutkimuksen mukaan suomalaisten suosikkilukemista olivat kotimaisten ja ulkomaisten viihdekirjojen ohella realistiset kansankuvaukset ja uskonnollinen kirjallisuus.

Suomalaisen kulttuurin ja kirjallisuuden puolesta alettiin olla huolissaan valtion kulttuuripolitiikassa, kun viihteellisen käännöskirjallisuuden kirjahankinta kasvoi 1970-luvulle tultaessa. Tämä esiintyi sekä Kirjallisuuden tukitoimikunnan mietinnössä (1973) että Kirjastokomitean mietinnössä (1975). Kirjallisuuden tukitoimikunnan mietinnössä oli kirjastoille tehdyn kyselyn pohjalta päädytty tulokseen, että runsaimmin kirjastoista oli saatavissa lasten- ja nuortenkirjoja, viihderomaaneja ja kotimaista kaunokirjallisuutta ja vähäisemmässä määrin ajankohtaista tieto- ja mielipidekirjallisuutta, pamfletteja, runokirjoja, loppuunmyytyjä klassikoita sekä kallishintaisia kuvateoksia (1973, s. 24). Kirjastokomitean mietinnössä huomautetaan, että ”[K]irjastojen on toiminnassaan pyrittävä siihen, että tämä lukuharrastus kohdistuu kasvavassa määrin yleisesti arvokkaaksi koettuun kirjallisuuteen” (1975, s. 22). Komitea

on huolissaan siitä, että kirjastojen kirjalainoista kirjastosta riippuen jopa 70,6 prosentista 85,2 prosenttiin kohdistuu kaunokirjallisuuteen (emt. s. 78–79).

Vaikka kirjastot Kirjastokomitean mietinnössä rinnastetaan muihin kulttuuri- ja taidelaitoksiin, komitean tehtävänä oli valmistella kirjastolaitoksen kehittämissuunnitelma, jonka yhtenä tavoitteena oli selvittää kirjastolaitoksen sitomista aikuiskoulutuksen kehittämiseen. Tavoitteena oli myös etsiä keinoja, joilla yleiset kirjastot saadaan osaksi kansalaisten vapaa-ai- katoimintaa. Ensimmäinen vaihe kirjastolaitoksen roolin muutosprosessissa oli alkanut.

Kirjaston roolin muutos hyvinvointi-Suomessa — kohti postmodernia ja markkinaistuvaa kirjastolaitosta

Kulttuuripolitiikka oli vuoteen 1960 asti toiminut kansallisen rakentamisen välineenä, mutta hyvinvointivaltion rakentamisessa sille annettiin uusi rooli ja oma sektori. Kulttuurisen demokratian kehittäminen ja kulttuurin demokratisointi tulivat kulttuuripolitiikan pääkohteiksi. (Kangas & Vestheim, 2010, s. 278.) Saukkonen ja Ruusuvoori (2012, s. 207) kuvaavat kehitystä muutosjatkumona, jossa kulttuuripolitiikka aluksi perustui ideologisille ja idealistisille periaatteille, mutta 1960-luvulta alkaen perusteet alettiin nähdä yhteiskunnallisina ja siirryttiin kulttuuriseen demokratiaan, jossa kaikille piti suoda tasa-arvoiset mahdollisuudet ilmaista itseään kulttuurisesti. Välineiksi otettiin lainsäädäntö, johtaminen, hallinto, rahoitus ja erilaisen ohjelmien laatiminen – kulttuuripolitiikka instituutiona vakiinnutti oman asemansa (Kangas & Vestheim, 2010, s. 278).

Tätä Suomessa ja koko Länsi-Euroopassa ta- pahtunutta kulttuuripoliittista käännettä Jenny Johannisson (2009, s. 177) kuvaa siirtymisenä laadutuskurssista hyvinvointidiskurssiin, jonka perustelut muuttuivat humanistisista yhteiskunnallisiksi. Humanismiin pohjautuvan kulttuuripolitiikan lähtökohta oli tarjota korkeatasoista kulttuuria ja taidetta mahdollisimman monille kansalaisille ja samalla nostaa kansan

sivistystasoa. Siirtyminen hyvinvointidiskursiin ei kuitenkaan tarkoittanut humanististen perusteiden kokonaan korvautumista. Hyvinvointiyhteiskuntaan liittyvä rationaliteetti tarkoitti, että kansalaisille tarjottiin mahdollisuus osallistua kulttuurin tekemiseen sen sijaan, että heitä pidettiin kulttuurin tuotannon passiivisina vastaanottajina.

Suomalaiselle yleiselle kirjastolaitokselle kehitysvaihe, jossa Suomi kehittyi pohjoismaiseksi hyvinvointivaltioksi, tarkoitti Outi Vuorenrinteen tulkinnan mukaan kirjastolaitoksen arvomaailman muutosta sivistyslaitoksesta palvelulaitokseksi. Tämä muutos liberalisoi kirjavalinnan ja tasa-arvoisesti samalla ihmiskäsityksen: ”Muutokselle löytyi nyt uusi, vuoden 1961 kirjastolain mahdollistama suunta: kirjaston perustehtävän muuttuminen kansansivistyslaitoksesta palvelulaitokseksi, johon myös muuttuneen ihmiskäsityksen asiakaskunnasta ja kirjavalinnan liberalisoitumisen saattoi sisällyttää” (Vuorenrinne, 2015, s. 24)

Kirjastoille tämä näkyi siinä, että niiden toimintoja haluttiin laajentaa perinteisistä kirjallisuus- ja kokoelmasidonnaisista palveluista kulttuurisiin vapaa-ajan palveluihin, joita kirjaston tiloissa voitaisiin harrastaa ja joita kirjaston tuli tukea. Suomeen rakennettiin 1970–1980-luvulla myös paljon uusia kirjastorakennuksia, jotka toimivat sekä kirjastoina että kulttuuriharrastustiloina ja muodostuivat arkkitehtonisina monumentteina kunnille tärkeiksi matkailunähtävyyksiksi.

Vuoden 1961 kirjastolaissa kirjaston tarkoitusta ei ollut määritelty. Määrittely tuli kuitenkin heti seuraavana vuonna annetussa kirjastoasetuksessa, jossa kokoelman merkitys korostui. Vuoden 1986 kirjastolaissa se määritellään seuraavasti: ”Yleisen kirjaston tarkoituksena on tyydyttää yleistä sivistyksen, tiedon ja virkistykseen tarvetta sekä tukea opiskelua ja omatoimista tiedon hankintaa sekä kirjallisuuden ja taiteen harrastusta”. Tämä on sopusoinnussa vuoden 1975 kirjastokomitean mietinnön kanssa. Laissa näkyy kirjaston osallistaminen yleisten hyvinvointipalvelujen tuottamiseen ja valistus- ja sivistyshenkinen ajattelu, joka haastaa kirjastot pitämään yllä kulttuurilaitos-imagoaan.

Julkisen sektorin johtamisessa ja hallinnossa alkoi 1980-luvulla vaikuttaa yrityselämästä omaksuttu uusi julkisjohtamisoppi (NPM), joka perustui asiakaspalvelulaitosroolin korostamiseen, tehokkuuteen ja tulosten mittaamiseen. Nanna Kann-Christensenin (2011, s. 35) mukaan kulttuuriorganisaatioiden toimintaa alettiin tehostaa korostamalla mittaamista ja asiakaslähtöisyyttä, sekä uudella johtamiskonseptilla (NPM). Koska julkiselle sektorille oli vaikea luoda toimivia markkinoita, kutsutaan julkisen sektorin toimintaympäristöä usein näennäismarkkinoiksi. Näennäismarkkinoiden luomisella pyritään tehostamaan palveluyksiköiden tuottavuutta ja kiinnittämään huomiota suoritteisiin ja suoritettausten avulla organisaatioita voidaan verrata ja kilpailuttaa keskenään. (Saarelainen & Saarinen 2006, s. 12) Kirjastoissa huomiota alettiin kiinnittää erityisesti lainamääriin, minkä voidaan olettaa lisänneen populääreimmän kirjallisuuden ja muun aineiston hankintaa.

1990-luvulla maahan iski taloudellinen lama. Samalla kirjastoihin, kuten muihinkin kulttuurilaitoksiin alettiin tuoda strategisen suunnittelun malleja (esim. Kirjastostrategiat 1992), jotka lähtivät valtion tai kehysorganisaation (kuntien) tarpeista, eivätkä niinkään laitoksen omista periaatteista ja arvoista. Kirjastosta alettiin tehdä Suomi tietoyhteiskuntaan -projektin veturia (esim. Tiedon talo -projekti; ks. Jokitalo 1995; Opetusministeriön Suomi tietoyhteiskunnaksi -ohjelmat 1996 ja 1997), ja kirjastoihin suunnatut määrärahat enenevässä määrin käytettiin tietoteknisen infrastruktuurin rakentamiseen.

Tämän saivat havaita kirjastot jo heti 1990-luvulle tultaessa. Kulttuuriasianneuvos Kirsti Kekki (Kirjastot 1999, s. 16) kirjoittaa, että ”kirjahankinta on romahtanut neljänneksellä vuosien 1991 ja 1999 välillä”, vaikka kirjallisuus on pysynyt koko 1990-luvun samalla tasolla. Vuosittaisista tilastokatsauksista käy ilmi, että samaan aikaan Opetusministeriö suuntasi miljoonia erilaisiin kirjastojen tietotekniikka-hankkeisiin. Suuntaus oli yleismaailmallinen. Yhdysvaltalainen John E. Buschman toteaa, että kirjastot ovat säälimättömässä kierteessä. Rahoitusta jäädytetään ja leikataan

muualta paitsi teknologiasta, joka edustaa uutta ja nopeasti uusiintuvaa taloutta (2003, s. 72–73). Suomalaisen yleisen kirjaston institutionaalisen muutoksen tausta oli yleiseurooppalainen. Euroopan komission linjauksissa yleisille kirjastoille määriteltiin 1990-luvulla keskeinen asema informaatioyhteiskunnan rakentamisessa. Kirjastolle annetaan instituutiona informaatioyhteiskuntaa kuvaavia rooleja: se tarjoaa esteettömän pääsyn julkaistuun materiaaliin; se tukee koulutusta ja oppimista monilla tasoilla jakaen raakaa tiedon materiaalia; se toimii IT-keskuksena tarjoten pääsyn laitteistoihin, ohjelmistoihin ja tietoverkkoihin suoden kansalaisille mahdollisuuden uuteen ja täydelliseen laaja-alaiseen teknologiaan. (Thorhauge, Larsen, Thun & Albrechtesen, 1997, s. IX.)

2000-luvun alussa kulttuuriasianneuvos Hannele Koivusen johdolla toiminut työryhmä ryhtyi laatimaan suomalaiselle kirjastolaitokselle kirjastopoliittista ohjelmaa. Ohjelmassa oli tarkoitus esitellä ”tietoyhteiskunnan kirjasto- ja tietopalvelut mahdollistavaa uudenlaista rakenteellista, hallinnollista ja kustannusajattelua” (Kirjastopoliittinen ohjelma 2001–2004, 2001, s. 7). Ohjelman tilannekatsausosiossa (emt. s. 36–37) todetaan, että kirjastojen kirjahankinnat ovat vähentyneet 24 % ja hankintakulut 32 % sekä, että tämän seurauksena lainausluvut ovat kääntyneet laskuun, mikä toisaalta kirjastokorvausten vähenemisenä vaikuttaa suoraan myös kirjailijoiden toimeentuloon. Toisaalta todetaan (emt. s. 29) myös, miten kirjastot ovat saavuttaneet mainetta ”tietotekniikan nopealla ja laajalla käyttönotolla” ja miten yli 80 % kirjastoista on jo vienyt tiedot aineistostaan Internetiin. Tietotekninen infrastruktuuri oli siis rakennettu.

Opetusministeriössä laadittiin vuonna 2003 myös oma *Kirjastostrategia 2010*, jossa kirjasto määritellään EU:n linjausten mukaisesti hybridikirjastoksi, joka ”on verkostoituvaa sekatyyppinen kirjasto, joka tarjoaa pääsyn maailmanlaajuiseen tietoon erilaisten medioiden, aineistojen ja verkkojen välityksellä”. EU:n tavoitteiden mukaisesti kirjastot mukautetaan palvelemaan tietoyhteiskuntaa. (2003, s. 12.) Keskeinen painopiste on digitaalisen sisällön ja uusien toimintamallien kehittämisessä. Ta-

voitteena on, että ”Suomi nostetaan johtavaksi maaksi digitaalisen tietohuollon sisältötuotannossa. - - Sisältöjen kokonaisvaltaiseksi kehittämiseksi tietoyhteiskuntasopimus, jossa sisältö ja metadata ovat keskiössä.” (Emt. s. 83.)

Samaan aikaan kirjastojen ulkopuolella huoli kirjallisuuden asemasta kirjastoissa alkoi lisääntyä. Kirsti Kekki huomauttaa tästä lyhyesti muistelmissaan. Otsikolla *Kirjoilla oli puolustajia* hän viittaa muun muassa *Helsingin Sanomiin*, joka aloitti ”noin puoli vuotta kestävänsä näyttävän kirjastojen palvelutasoa sekä kirjastohenkilöstön ja käyttäjien odotuksia käsittelevän kirjoitussarjan”. Kekin mukaan oli nähtävissä, että kulttuurielämän vaikuttajat pitivät kirjastojen suurimpana ongelmana hankintamäärärahojen puutetta. (2013, s. 94–95.) Myös Suomen kulttuurirahasto huolestui suomalaisen yleisen kirjaston tilasta. Se aloitti vuonna 2007 *Kirjatalokoot* -nimellä hankkeen, joka tuki taloudellisesti kirjastojen kirjahankintaa.

Käyttäjät kertoivat selkeästi mitä he pitivät kirjastoissa tärkeänä. Vuonna 2008 Kansalliskirjaston koordinoiman kirjastojen käyttäjäkyselyn mukaan 96,7 % kävi yleisessä kirjastossa lainaamassa, palauttamassa, varaamassa tai uusimassa aineistoa. Kyselystä selvisi myös, että 66,1 % vastaajista koki, että kirjasto tuki heitä erityisesti heidän lukemis- ja kulttuuriharrastuksissaan. Vuonna 2010 tehdyssä vastaavassa kyselyssä oli vielä tarkemmin tiedusteltu kirjastonkäyttäjien tarpeita sekä kirjaston onnistumista tyydyttämään niitä. Painettujen aineistojen tarpeellisuuden tärkeys asteikolla 1–5 oli 4,39 ja onnistuminen 4,03, kun taas kirjaston tarjoamien verkkoaineistojen (elektroniset lehdet, elektroniset kirjat, verkkosivut) vastaavat arvot olivat 3,44 ja 3,82. Tietokoneiden tärkeys sai arvon 3,64 ja onnistuminen 3,93. Luvuista voidaan päätellä, että kirjastonkäyttäjät tarvitsivat kirjastojaan ensisijaisesti kirjallisuuden ja lukemisen harrastamiseen.

Vuonna 2013 julkaistussa eurooppalaisessa kirjastokyselyssä todetaan, että yleiset kirjastot koko Euroopan Unionin alueella ovat jo pitkään olleet tärkeässä roolissa tarjoamalla vapaan pääsyn informaatioon, ammattimaisen kirjastonhoitajien ohjauksen ja julkisen tapaanmistilan (Quick & al. 2013, s. 8). Kirjastot olivat

kasvattaneet kaikissa EU-maissa tarjontaansa tietotekniikan alueella hankkimalla tietokoneita ja Internet-päätteitä täyttääkseen niille asetetut tavoitteet. Tällä tutkimuksella, jonka tilaajana toimi Bill & Melinda Gates -säätiö, haluttiin selvittää Euroopan eri maiden kirjastoissa tapahtuvaa tietotekniikan käyttöä ja asennoitumista kirjastojen tietotekniseen tarjontaan.

Tutkimuksessa kysyttiin vastaajilta mm. kirjaston tarjoamien palveluiden merkitystä. Mukana oli 14 palvelua, joita vastaajan tuli arvioida asteikolla Erityisen tärkeä (5) – ei ollenkaan tärkeä (1). Ylivoimaisesti merkittävimpänä palveluna pidettiin sekä Suomessa että keskimäärin kaikissa EU-maissa aineistojen saatavuutta. Kirjojen lainauksen ja käytön valitsi tärkeimmäksi 94 % vastaajista. Seuraavaksi tärkeimpänä (81 %; Suomessa 78 %) pidettiin aikuisten tietokirjallisuudeksi luokiteltavaa materiaalia. Lastenkirjallisuutta pidettiin kolmanneksi (76 %; Suomessa 66 %) ja sanoma- ja aikakauslehtiä neljänneksi tärkeimpänä (66 %; Suomessa 65 %) aineistona. Viidenneksi valikoitui vaihtoehto vapaa pääsy Internetiin (71 %; Suomessa 63 %) Tietokoneiden käyttöä kirjastossa arvostettiin seitsemänneksi eniten (69 %; Suomessa 60 %). Vuonna 2013 ei vielä läheskään kaikissa kodeissa ollut tietokoneita eikä Internet-yhteyksiä.

Kirjastoa ei myöskään mielletty kovin korkealle yhteisöllisten tarpeiden näkökulmasta. Vaihtoehto *Paikka missä paikallinen yhteisö voi tavata* jäi sekä Suomessa että keskimäärin muissa maissa vähälle arvostukselle. Suomessa sillä oli vähiten merkitystä ja muuallakin toiseksi vähiten.

Raportin (Quick & al. 2013, s. 61.) johtopäätöksissä mainitaan, että kirjastojen käyttäjille kirjaston nykyiset palvelut näyttävät toimivilta, kirjastoja käyttämättömillä tämä näkemys ei ole yhtä selkeä. Voidaanko tästä päätellä, että yleisten kirjastojen integroiminen tietoyhteiskunta-projektiin oli lyhyt välivaihe, joka ei täysin onnistunut tavoitteissaan?

Vuonna 2009 Kirsti Kekki laati *Opetusministeriön kirjastopolitiikka 2015* -asiakirjan, jossa jatketaan aikaisempien ohjelmien ja muiden asiakirjojen linjaa korostaen kirjastojen roolia tietohuollon, verkkopalveluiden, kohtaamispaik-

kan ja määrittelemättä jäävien yleisten kulttuuripalveluiden tarjoajana.

Yleisistä kirjastoista puhutaan tänä päivänä paljon kansalaisten olohuoneina, ”ihmisten ja ideoiden kohtaamispaikkana” (ks. Yleisten kirjastojen neuvoston strategia 2011 - 2016) ja toisaalta myös ”Kulttuurin, sivistyksen, tiedon ja osaamisen puolustajana” (Yleisten kirjastojen suunta 2016 - 2020, s. 2). Ne toisaalta edustavat kirjastoon liitettyjä arvoja (vrt. Gorman), joiksi asiakirjassa määritellään tarkemmin tasavertaisuus, vastuullisuus, yhteisöllisyys, rohkeus ja sananvapaus (emt. s. 9), mutta toisaalta etäännyttävät yleistä kirjastoa kulttuurisidonnaisista arvoista, jotka liittyvät esimerkiksi kirjastoa käyttävän kansalaisen lukuharrastuksen tukemiseen tai yleisen kirjaston kirjallisuusinstituutionaaliseen rooliin. Asiakirjassa todetaan tosin, että ”[k]irjastot ovat olennainen osa suomalaisesta osaamista, kieltä, kirjallisuutta, tasavertaisuutta ja lukutaitoa” (emt. s. 2) ja ”[k]irjastot ovat olennainen osa suomalaisen kirjallisuuden ekosysteemiä” (emt. s. 6), mutta kirjaston arvoihin liittyviä painotuksia, tavoitteita tai toimenpiteitä määriteltäessä ne eivät ole erityisesti esillä.

Kirjastot pyrkivät edelleen myös kiivaasti olemaan kehityksen keskiössä, kun puhutaan tietoteknisistä palveluista. Kaikista Suomen kirjastoista pitäisi löytyä osaamista tietokoneiden ja tablettien käytön opastamisesta jopa avustamiseen asiakkaiden pankkipalvelujen hoitamisessa. Tämä kaikki on myös nykyisin kirjastopedagogiikan ydinaluetta. Näin voidaan päätellä Kirjastot.fi-sivuston toimituksen syyskuussa 2015 toteuttamasta kyselystä.

Kyselyyn vastasi 130 kirjastonjohtajaa ja kirjastojen pedagogisesta toiminnasta vastaavaa henkilöä. Vastausten mukaan kirjastojen pedagoginen opastukseen ja asiakasneuvontaan kuuluvat: tietokoneen, internetin ja kannettavien laitteiden käyttö, sosiaalinen media, kuva- ja video-ohjelmistojen käyttö, mediakasvatus ja mediataidot. Muina aiheina mainittiin vielä pankkipalvelut, pankki/Kela/sähköposti/lippujen tilaus, Celia-aineistojen, e-aineistojen ja mikrofilmien käytön ohjaus. (Kuusirati, 2015.) Edellä mainituista vain kolme viimeistä liittyvät

perinteiseen aineistolähtöiseen kirjastojen pedagogiseen tai kasvatustyöhön.

Muissa kulttuurilaitoksissa pedagogiikalla tarkoitetaan käyttäjille suunnattua taide- ja kulttuurikasvatusta. Kirjastollakin on kaikki edellytykset tuoda oma kirjastoammatillinen sisältöihin liittyvä osaamisensa esimerkiksi kirjallisuus- ja musiikkikasvatuksen kentälle (ks. esim. Tuomi, 2013). Monissa kirjastoissa toimivat muun muassa musiikki- ja kirjallisuusneuvojat tai -valmentajat, jotka auttavat kirjastonkäyttäjiä musiikkiin tai kirjallisuuteen tutustumisessa ja kuunneltavan tai luettavan valinnassa. Lukuvinkekaus ja lukupiirit ovat jo perinteisiä kirjallisuuspedagogiikan työmuotoja kirjastoissa. Näitä toimintoja ei ilmeisesti kuitenkaan nykyisin mielletä kirjastopedagogiikkaan kuuluviksi. Kaikenlaisella kasvatuksella on kirjastoissa huono kaiku. Ne ovat kuitenkin kirjastojen toimintoja, jotka merkittäväällä tavalla sitovat kirjastot yleiseen kulttuurikas-

vatukseen ja muihin kulttuurilaitoksiin sekä yleisen kirjaston perinteeseen ja historialliseen institutionalisoituneeseen rooliin.

Johtopäätöksiä

Kirjasto syntyi ihmiskunnan tarpeeseen kerätä ja säilyttää kirjallisuutta. Suomalaisessa kontekstissa merkittävänä tehtävänä on ollut myös kansan sivistystason nostaminen ja ylläpitäminen kirjallisuusharrastuksen edistämällä. Yleisen kirjastolaitoksen tehtävänä Suomessa on ollut myös kaunokirjallisuuden tarjoaminen luettavaksi ja siten kirjastolaitoksella on ollut merkittävä rooli suomalaisessa kaunokirjallisuudessa järjestelmässä. Kun kirjastonkäyttäjiltä kysytään, tämä rooli näyttäisi olevan edelleen keskeisin.

Suomalaisen kirjastolaitoksen kehityksen keskeiset tapahtumat voidaan jakaa taulukon 1.

	Ruotsin vallan alainen Suomi	autonominen Suomi	itsenäistynyt Suomi	globalisoituva Suomi
politiikan tavoite	sivistyneistön ja lukeneiston harrastuksen tukeminen	kansan sivistys kansallisen kulttuurin tukeminen	kansan koulutus ja kulttuurinen valistaminen lukuharrastuksen tukeminen ja lisääminen	kulttuurinen kuluttaminen ja tietotekninen verkostoituminen ei-kirjastollisen toiminnan muodot yhteisöllisyys
keskeiset mediat	käsikirjoitukset, painettu kirja	painettu kirja, lehdistö	painettu kirja, lehdistö, äänitteet	painettu kirja, digitaaliset mediat, Internet
johtamisen tapa	harrastuspohjainen	seurapohjainen	kirjastonhoitajuus	ammattimainen johtaminen (managerismi)

Taulukko 1. Suomalaisen kirjastolaitoksen kehittymisen ja kirjastopolitiikan kaudet.

mukaisesti neljään kauteen: Ruotsin vallan aikaisen Suomen, autonomisen Suomen, itse-näistyvän Suomen ja globalisoituvan Suomen jaksoihin.

Pitkän kirjallisuuteen ja sivistykseen liittyvän paradigman on haastanut Suomessakin 1990-luvulta alkanut käänne, jossa kirjastolaitos otettiin välineeksi tietoyhteiskunnan tavoitteisiin ja samalla tapahtui käänne kirjastojen johtamisen tavoissa. Tätä kuvataan uusliberalistisena tai uutena julkisjohtamisena. Uuden johtamis- ja toimintakulttuurin mukana tuli organisaatioiden toiminnan perustaksi tärkeänä mukaan palvelujen laadunarviointi, jossa keskeisiä arvioinnin perusteita olivat asiakaslähtöisyyden, tehokkuuden, tuloksellisuuden, tuottavuuden ja vaikuttavuuden osoittaminen (Yleisten kirjastojen laatusuositus 2010, s. 11). Kirjastonkäyttäjät ovat Suomessa aina arvioineet kirjastopalvelut kunnan parhaiksi palveluiksi. Asiakkaiden arviot eivät kuitenkaan riitä, vaan OKM:n *Laatusuositus*-asiakirjassa todetaan, että kirjasto ei voi olla vain asiakaslähtöinen, vaan sen on oltava ”tehokas, tuottava ja tuloksellinen”. Kirjastotoimintoihin sijoitettujen panostusten sekä niitä seuraavien toivottavien laadun ja vaikuttavuuden yhteyksiä määrittävä kuvaus kertoo selkeästi, minkälaisiin tuloksiin pyritään. Kun panostuksina ovat: kokoelmat/henkilöstö/palvelut/raha/tilat ja järjestelmät, toivottu vaikuttavuus tulisi näkyä seuraavien tulosten kautta: tasavertaisuus kansalaisena/sivistykselliset perusoikeudet/osaaminen ja paremmat oppimistaidot/osallisuus ja hyvinvointi. (Emt. 2010, 17).

Kirjastot ja kirjastopalvelujen vaikuttavuuden halutaan siis näkyvän yhteisöllisenä ja kuntalaisten hyvinvointiin ja lähinnä koulutuksen alueelle liittyvinä palveluina. Yleisen kirjaston, tai kirjastoammattilaisen kokoelmatyön vaikuttavuutta kulttuurisen pääoman säilyttäjänä tai lukemis- ja muun kulttuurin edistäjänä ei nähdä erikseen merkityksellisenä, vaikka kuten asiakirjassakin (emt. s. 18) todetaan, tässä artikkelissa aikaisemmin viitatuissa asiakaskyselyissä 60 % vastasi, että kirjastojen vaikutus heidän kulttuuriharrastuksiensa ylläpitämiseen on ollut huomattava.

Miksi kirjastojen tulevaisuutta ja suuntaa määritettäessä ei voitaisi korostaa perustehtäviä ja määritellä yleisen kirjaston yhteiskunnallista vaikuttavuutta kokoelmien ja niiden vaikuttavuuden kautta? Kun yleisen kirjaston yhteiskunnallisen vaikuttavuuden tavoitteeksi määritellään ”sivistykselliset perusoikeudet” tai ”osallisuus ja hyvinvointi”, eivätkö nämä tavoitteet toteudu juuri sen kautta, että kirjastossa on järjestetty kokoelma kirjallisuutta, musiikkia ja muuta painettua ja elektronista aineistoa sekä ammattitaitoinen henkilökunta, joka on koulutettu edistämään näiden aineistojen monipuolista saatavuutta? Tarvitaanko kuntiin kirjasto-nimisiä yhteisöllisiä puuhamaita, joissa kuntalaisten toivotaan viettävän vapaa-aikaansa ja joista voi saada kaikenlaista mahdollista palvelua? Yleinen kirjasto palvelisi kuntalaisten hyvinvointia parhaiten, jos se keskittäisi voimavaroja kirjallisuuden ja lukemisen sekä myös musiikkitoiminnan edistämiseen kunnissa.

Ketä kirjaston palvelujen laajentaminen ja ”markkinaistuminen” oikeastaan palvelee? McMenemy viittaa kirjastoissakin yleistyneeseen uusliberalistiseen managerismi-tyyppisen johtamiseen, joka johti virheellisten suoritemittareiden käyttöönottoon koko Iso-Britanniassa. Tämä taas johti huonoon päätöksentekoon ja esimerkiksi resurssien kohdentamiseen ideologisin perustein, ei asiakkaiden tarpeiden mukaisesti. Hän kysyykin, mitä tarkoitusta palvelee kirjastopalvelujen ”sarjataulukko”, jota sitten käytetään tuotos-panos-perustaisena mittarina. Kun tällaisista palveluista tehdään kymmenen kärjessä -listoja, ne eivät kerro mitään siitä, mitä vaikutuksia on esimerkiksi kirjojen lainaamisella. (McMenemy 2007, s. 448.) McMenemy (2009, s. 8) varoittaaakin kirjaston perinteisen institutionaalisen tehtävän menettämisestä, jos sitä aletaan mitata määrään perustuvilla indikaattoreilla.

Kirjasto kutsuu itseään mielellään innovatiiviseksi ja rohkeaksi uudistajaksi (esim. Yleisten kirjastojen neuvoston strategia), mutta on kysyttävä, kenen ehdoilla uudistetaan ja kenen tarpeita varten? Niidenkö, joille kirjasto näytetään lukemisen ja sivistyksen paikkana vai niiden, jotka satunnaisesti tarttuvat kirjaston

tarjoamiin uusiin palveluihin. Tämän hetken kirjastopolitiikassa voidaan väittää olevan vedenjakajalla, jossa osa kirjastoista haluaa kehittyä valintataloiksi ja puuhamaiksi, ja astuu samalla mahdollisesti kaupallisten toimijoiden tontille. Kirjaston tarkoitus on kuitenkin ainakin voimassaolevan kirjastolain (1492/2016) mukaisesti edistää ”väestön yhdenvertaisia mahdollisuuksia sivistykseen ja kulttuuriin; tiedon saatavuutta ja käyttöä; lukemiskulttuuria ja monipuolista lukutaitoa; mahdollisuuksia elinikäiseen oppimiseen ja osaamisen kehittämiseen ja aktiivista kansalaisuutta, demokratiaa ja sananvapautta.”

Kirjallisuus:

- Asetus kansankirjastoista (1928). Suomen asetus-kokoelma 144/1928. URL: https://fi.wikisource.org/wiki/Asetus_kansankirjastoista_%281928%29 (Haettu 15.12.2015)
- Boin, A. & Christensen, T. (2008). The Development of Public Institutions: Reconsidering the Role of Leadership. *Administration & Society* 40(3), 271–296.
- Buschman, J. E. (2003). *Dismantling the Public Sphere. Situating and Sustaining Librarianship in the Age of the New Public Philosophy*. London: Libraries unlimited.
- Cannelin, H. (1922). *Kirjastonhoidon opas*. Helsinki: Tietosanakirja.
- Eloranta, K. Musiikki Suomen yleisissä kirjastoissa. Teoksessa Heikki Poroila (toim.) *Hiljaisuudesta nousi musiikki: Suomen yleisten kirjastojen musiikkiosastojen 50 vuotta (9–62)*. Helsinki: Suomen musiikkikirjastoyhdistys.
- Eskola, K. (1979). *Suomalaiset kirjanlukijoina*. Helsinki: Tammi.
- Gorman, M. (2000). *Our Enduring Values: Librarianship in 21st Century*. Chicago and London: American Library Association.
- Habermas, J. (2004). *Julkisuuden rakennemuutos: tutkimus yhdestä kansalaisyhteiskunnan kategoriasta*. Suom. Veikko Pietilä. Tampere: Vastapaino.
- Hansson, J. (2010). Libraries and Identity: The role of institutional self-image and identity in the emergence of new types of libraries. Oxford, Cambridge, New Delhi: Chandos Publishing.
- Johannisson, J. (2009). A Sense of Place? Tracing a Spatial Approach to Cultural Policy. Teoksessa M. Pyykkönen, N. Simanainen, S. Sokka (toim.) *What about Cultural Policy? Interdisciplinary Perspectives on Culture and Politics (173–192)*. Jyväskylä: Minerva kustannus.
- Jokitalo, P. (1995). *Tiedon talot: Internetin käyttöönotto Suomen yleisissä kirjastoissa 1995*. Helsinki: BTJ kirjastopalvelu.
- Kangas, A. & Pirnes E. (2015). Kulttuuripoliittinen päätöksenteko, lainsäädäntö, hallinto ja rahoitus. Teoksessa I. Heiskanen, A. Kangas, R. Mitchell (toim.) *Taiteen ja kulttuurin kentät: perusrakenteet, hallinta ja lainsäädäntö (23–27)*. Helsinki: Tietosanoma.
- Kangas, A. & Vestheim, G. (2010). Institutionalism, Cultural Institutions and Cultural Policy in The Nordic Countries. *Nordisk Kulturpolitisk Tidskrift* 13(2), 267–286.
- Kann-Christensen, N. (2011). National Strategies for Public Library Development – Comparing Danish and Swedish models for project funding. *Nordisk Kulturpolitisk Tidskrift* 14(1–2), 33–50.
- Kannila, H. (1967). *Kirjanvalinnan ongelmia: ajatusaiheita kirjastonhoitajille ja muille kirjojen ystäville*. Helsinki: WSOY.

- Kansankirjastolaki (1928). Suomen asetuskoelma 131/1928. URL: <https://fi.wikisource.org/wiki/Kansankirjastolaki> (Haettu 15.12.2015)
- Kekki, K. (2013). *Menestystarina nimeltä kirjasto: Näin sen koin*. Helsinki: Avain.
- Kirjallisuuden tukitoimikunnan mietintö (1973). Helsinki: Opetusministeriö.
- Kirjastolaki 235/1986 (1986). Finlex-verkkosivu: <http://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/1986/19860235> (Haettu 4.1.2016)
- Kirjastopoliittinen ohjelma 2001–2004 (2001). Opetus- ja kulttuuriministeriön verkkosivusto. URL: http://www.minedu.fi/OPM/Julkaisut/2001/Kirjastopoliittinen_ohjelma_2001-2004 (Haettu 15.12.2015)
- Kirjastostrategia 2010: Tiedon ja kulttuurin saatavuuden politiikka (2003). Opetus- ja kulttuuriministeriön verkkosivusto. URL: http://www.minedu.fi/OPM/Kirjastot/linjaukset_ ja_hankkeet/?lang=fi (Haettu 15.12.2015)
- Kirjastostrategiat (1992). V. Niinikangas (toim.). Helsinki: Kirjastopalvelu.
- Kirjastot 1999 (2000). Helsinki: Kirjastopalvelu.
- Komiteamietintö 1975:110 (1976). Kirjastokomitean mietintö. Helsinki: [Valtioneuvosto].
- Kovala, U. (1992). *Väliin lankeaa varjo. Angloamerikkalaisen kaunokirjallisuuden välittyminen Suomeen 1890–1939*. Nykykulttuurin tutkimusyksikön julkaisuja, 29. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Kuusirati, L. (2015). *Kartoitus kirjastojen tarjoamista opastuksista ja asiakasneuvonnasta*. Verkkoesitys: http://www.kirjastot.fi/sites/default/files/content/YKN-2015_Syky_esitys_Lea-Kuusirati_Kartoitus-kirjastojen-tarjoamista-opastuksista-ja-asiakasneuvonnasta.pdf (Haettu 15.12.2015)
- Laki yleisistä kirjastoista (2016). Suomen sädöskokoelma 1492/2016. Helsinki: Oikeusministeriö. Saatavissa: <http://www.finlex.fi/fi/laki/kokoelma/2016/> (Haettu 16.2.2017.)
- Liakka, N. (1916). *Kirjastoasiasta: mietteitä ja ajatuksia*. Kansanvalistusseuran toimituksia, 173. [Helsinki: Kansanvalistusseura]
- McMenemy J. (2007) Managerialism: A Threat to professional Librarianship? *Library Review* 56(6), 445–449.
- McMenemy J. (2009) Telling a true story or making it up: Discourse on the effectiveness of the bookshop model for public libraries. *Library Review* 58(1), 5–9.
- Meriranta, M. (1984). *Valistuksellisen kirjavalintamme juuret. Kirjavalintakysymykset kansanvalistusseuran kansankirjastotoiminnassa 1874–1918*. Helsinki: Kirjastopalvelu.
- Mäkinen, I. (1997). “Nödvändighet af LainaKirjasto”: Modernin lukuhalun tulo Suomeen ja lukemisen instituutiot. Helsinki: SKS.
- Mäkinen, I. (2009). Kirjastot ennen kansallisuusaatetta: yleisten kirjastojen esihistoria 1800-luvun alkuun. Teoksessa I. Mäkinen (toim.) *Suomen yleisten kirjastojen historia* (13–222). Helsinki: BTJ kustannus.
- Niemi, J. (1975). *Populaarikirjallisuus Suomessa: huokean viihdekirjallisuuden osakulttuurin esittelyä*. Porvoo: WSOY.
- Opetusministeriön kirjastopoliittikka 2015: *Yleiset kirjastot. Kansalliset strategiset painoalueet* (2009). Opetus ja kulttuuriministeriön verkkosivusto. URL: http://www.minedu.fi/OPM/Kirjastot/linjaukset_ ja_hankkeet/?lang=fi (Haettu 15.12.2015)
- Quick, S., Prior, G. Toombs, B. & Taylor L. & Currenti, R. (2013). *Cross-European survey to measure users' perceptions of the benefits of ICT in public libraries: Final report*. URL: http://www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/Kirjastot/kansainvaelinen_ ja_eu-yhteistyoe/Liitteet/Final_Report_-_Cross-European_Library_Impact.pdf (Haettu 9.11.2015)
- Saarelainen, T. & Saarinen, H. (2006). *Kuka ostaisi sivistystä: Raportti kirjastopalveluiden määrittelystä sopimusohjauksjärjestelmässä*. Opetusministeriön julkaisuja 2006:3. Helsinki: Opetusministeriö.
- Saukkonen, P. & Ruusuvoori, M. (2012). *Reveries and Realities – Recent Developments in Finnish Urban Cultural Policy*. *Nordisk Kulturpolitisk Tidskrift*, 15(2), 204–224.
- Scott, W. R. (2014). *Institutions and organizations: ideas, interests, and identities*. 4th. ed. Los Angeles: Sage.
- Sevänen, E. (1994). *Vapauden rajat: Kirjallisuuden tuotannon ja välityksen yhteiskunnallinen sääntely Suomessa vuosina 1918–1939*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 612. Helsinki: SKS.
- Shera, J. H. (1976). *Introduction to Library Science: Basic Elements of Library Service*. Littleton: Libraries Unlimited.
- Suomi tietoyhteiskunnaksi-ohjelma (1996)*, Opetusministeriön toimenpiteet vuonna 1996. Opetusministeriö: Helsinki.
- Suomi tietoyhteiskunnaksi-ohjelma (1997)*, Opetusministeriön toimenpiteet vuonna 1997. Helsinki: Opetusministeriö.
- Thorhauge, J, Larsen, G, Thun, H.-P. & Albrecht-esen H. (1997). *Public Libraries and the Information Society*. Luxembourg: European Commission.

-
- Tuomi, P. (2013). *Kirjojen keskellä: kirjastonhoitaja kaunokirjallisuuden asiantuntijana*. Helsinki: Avain.
- Turunen, R. (2003). *Uhon ja armon aika: suomalainen kirjallisuusjärjestelmä, sen yhteiskuntasuhteet ja rakenteistuminen vuosina 1944–1952*. Joensuun yliopiston humanistisia julkaisuja n:o 31. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- Valentine, P. M. (2012) *A Social History of Books and Libraries from Cuneiform to Bytes*. Lanham, Toronto, Plymouth: The Scarecrow Press.
- Vatanen, P. (2002). *Sääty-yhteiskunnan kirjastosta kansalaisyhteiskunnan kirjastoksi: yleisten kirjastojemme murroskausi 1890-luvulta 1920-luvulle*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Vuorenrinne, O. (2015). *Nutturat löystymässä: Kirjavalinnan liberalisoituminen Suomen yleisissä kirjastoissa 1960- ja 1970-luvuilla*. Acta Universitatis Tamperensis 2061. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Yleisten kirjastojen laatusuositus* (2010). Opetus ja kulttuuriministeriön verkkosivusto. URL: http://www.minedu.fi/OPM/Julkaisut/2010/Yleisten_kirjastojen_laatusuositus.html (Haettu 15.12.2015)